

A PÁRBESZÉD KUDARCAI

*Méltatlan, tisztelgő ajándék
Szigeti Csabának*

„Du” (Volosinov)

I. Trió

Az általam leírt mondat az enyém. Amióta pedig, ahogy mondani szokás, a kép is nézi a nézőt, avagy a szöveg is olvassa az olvasót, ez korántsem csak annyit jelent, hogy a mondat azé, aki megműveli, hanem bizony azt is, hogy az általam leírt mondaté vagyok. A birtoklás, az ítélkezés, a megismerés, az interpretáció: kölcsönös. A szöveg (édes) életének minden eseménye két tudat határmesgyéjén bontakozik ki. Ha pedig ez igaz, akkor idézni nem más, mint beismerni, hogy a fent említett két tudat másképp nem, *csak* szöveg formájában folytathat párbeszédet. Szóval (:) idézni muszáj.

Az idézés ilyenén felfogása, amellet, hogy az elhatárolódott idézett elemek összegeként a kultúra, a kultúra folyamatosságának illúziójával ajándékoz meg (nem utolsó álom), oldja az eredetiség-elvesztés félelmeit is; pereant qui ante nos nostra dixerunt – az ősrégi átokra nincs többé szükség. Szó, mondat, szövegrész megismétlődhet (egybeeshet, mint két geometriai ábra) akár végtelen sokszor is, de nem mint megnyilatkozás: az egészben betöltött helye és funkciója visszavonhatatlanul megváltozott. Semmi nem tér vissza ugyanabban a formában, a múlt mégis, újra és újra: megújul. A kölcsönös ítélkezés idézetfelfogása abban a reményben fogant, hogy talán helyreállítható a kultúra folyamatossága, melynek, mint ha-

talmas és egész megnyilatkozásnak keretében idéző és idézett, olvasó és olvasott, megszólító és megszólított akadályoztatás nélkül ítékezhet és tanácskozhat egymásról, egymással. A Harmadik előtt.

II. Majmok, szajkók, poéták

Az idézés természetesen nem csupán hermeneutikus aktus, hanem szövegprodukciónak eljárás is. Ezen utóbbi funkció azonban inkább a jelen szövegeinek kapcsán lép érvénybe: *megírták, mások, jobban*. Viszont Mészöly Megbocsátása, Esterházy Fuharosokja, Nádas Faliképe, Veress Miklós Nyéki Vörös utánezatai, Márton László XVII. sz-i. stílusgyakorlatai, meg Balassa Péter hagyományértelmezés-tanulmánya után joggal beszélhetünk „az archaikummal való szembesülés jegyében álló modern magyar irodalom”-ról. Itt pedig olyan művekkel is találkozunk, amelyek nem látszanak illeszkedni az elfeledett hagyományrétegek használatát „kritikai és megtartó formák” között érvényesítő (régről megszokott) eljárások rendszerébe. Ne felejtjük el: itt egy másféle logika dolgozik. Az Iskola a határon szóról szóra történő lemásolása, a majdani Ottlik-gobelin nem teljesíti például a hagyomány „könnyedén épp hogy csak érintsd!” parancsát. A Mily dicső a hazáért halni című novella, mint Danilo Kis-duplikátum pedig sem kritikai, sem megtartó formának nem nevezhető. Ezen (a szerző-másoló saját archaikumához tartozó) művek megismérlése, mint saját mű, a szövegprodukciónak idézetfelfogás jegyében nem más, mint: plágium. Cópia. Ősbűn. Hiszen azon kell igyekeznünk, hogy maga a rokonság csak némi töprengés után legyen felismerhető; idegen adottságok és színek felhasználásakor tartózkodni kell a szavak kölcsönvételeitől, így a hasonulás méltó, amúgy szégyenletes: ez költőket teremt, amaz – majmokat, mondja az első aggódó eredeti: Petrarca. A hermeneuta idéző viszont tudja, hogy bár lehetséges a szöveget, miként az ujjlenyomatot, tetszőleges pél-

dányban mechanikusan rekonstruálni, de ha egy másik tudat állítja helyre a szöveget, az már új és megismételhetetlen esemény a szöveg életében, új szem a beszédkapcsolat történeti láncolatában. A megidézés, a visszahódítás erélyével. Csak e felfogás tehetné világossá, hogy Csokonai Lili nem majma, vagy szajkója a XVI. és XVII. századnak – de poétája. Ez azonban – mindnyájunk kudarca – nem igaz.

III. Kudarc 1 (nyelv)

„Akar módi, akar ásatag, nem félek meggyónni, a szók nékem legerősb támaszom, ezen sok élemet szók, tűnt mondat-rajzolatok, hótt férfiak szájából fröcskölközhető újjongások, szók, mik olly világbul valók volnának az miben – rémlik innejt – szinte az vala meg, mi bennem heány, körülem, ahogy e textusok leglelkibül, világ holott föld és ég egyben vala, összeille, az Égben lakik vala az Úr és teremtményei a Földön, az emberi állatok, azon célbul, hogy őtet alázatosan imádvá tellyes és fényes lönne az életjek.” (130.) Mi remények... Vagy más se maradt? Hová lett ez a drága tiszta nyelv, a frissen kaszált szénának ez az illatos petrencéje, a mai beszéd már halva született: ezeknek az agya még muzsikált a nyelven, friss futamokat hozott, *a szavak életét még bentről élte*: mi kész sablonokkal dobjuk ki gondolatainkat – mondatja már Móricz is, a Verestői György: Holtakkal való barátság című prédikációs kötete fölött elmélkedő Matolcsy Miklóssal.

Párbeszéd a holtakkal: egyetlen esélyünk. A baj csak az, hogy elpártoltak tőlünk a szavak, és hiába eszközi megújítás, megínyenc elvetemültség; a gond marad: nem találunk szavakat. „... hogy es vóna bizalom a grammaticában így?” S ha találunk is, élemetteket, ásatagokat, régi világból valókat, e piknikre, ahová a szerző hozza a szavakat – az olvasó nem hoz semmit. A jelen könnyűnek ítéltetik. Gondoljunk csak a jelen szövegeinek átirataira: Tele vagyon

az város; Zöld akar a fű, az ég meg kék; a rendőrség szakértők bényerésével megkezdé a huzakodást. Meg a néhány elretentésül változatlanul hagyottra: átugrani Párizsba; Tele van a város szerelemmel, nem baj ha egyedül vagy; Zsuzsánna, I crazy love with you. Meg arra, hogy hány szavunk méltó a régiekéhez: Calvados. Kapuciner. Moslékország.

Hogy is volna bizalom az olvasóban így?

De még ha meg is értjük a szavakat, sem szó, sem mondat, sem semmiféle textus (sem a Brazília-vágy Zrinyi-reminiscenciája, sem az egyik legszebb című magyar könyv, Tarnóczy István 1676-os Titkos értelmű Rosajának megidézése) fel nem idézheti többé azt az eltűnt régi világot, ami oly végzetesen hiányzik belőlünk, kultúránkából. A kontextus soha többé fel nem idéződik a maga teljességében, a nagy megnyilatkozás mindörökre csonka marad, párbeszédünk a süketek párbeszéde. A lélek kész. Az olvasó meg erőtlen. Az idézet csődöt mond, a dialógus nem valósul meg, a hiány hiány marad.

Ez a szerző első kudarca. De nem Csokanai Lilié. A párbeszéd megvalósítása őreá marad. A szó nem, de ő megvalósítja a tisztaság áhított triumphálását, a rend képzetét, Isten Országát. A szó nem, de ő ismét eléri ég és föld egységét: a Mindenható Isten tárgyai az hogy a segedelmünkre jutnak. – MI HÁRMAN. A szó nem, de ő képes a múlttal való teljes egyesülésre: „In summa: Imádom ezeket a palikat!”

Mostanában gyakran lett tárgy a saját szó, és ez kapott második (harmadik stb.) – szintén saját – szöveget. Vagyis az önmagamhoz, mint tárgyhöz való *viszony* nyert kifejezést. Csokanai Lili prózája ősbibb önkifejezésé. Önmagam kifejezni annyit jelent nála, mint *magamat* tárggyá tenni a másik ember s önmagam számára. Merthogy mindez az érzékenységeinkben történik.

III. Kudarca 2 (metanyelv)

Csokonai Lili minden jel szerint megpróbál a legmesszebbmenőkig egyetérteni a XVII. századdal, s méltán hihetjük: valóban egyet is ért. Az egyetértés a dialogikus viszony egyik legfontosabb formája: két megnyilatkozásról van ugyanis szó, amelyeket az egyetértés dialogikus kapcsolatai fűznek egymáshoz. Kölcsönhatás van tehát és nem visszhang.

Csokonai Lili és a XVII–XVIII. század kölcsönhatása olyan igen erős, hogy a regényben a másolás, a szavak újrafelhasználása ideológiai gesztussá nő: benne a hagyomány feltétel nélküli tisztelete, a hagyomány továbbépítésének igénye, az újrarögzítés vágya nyilvánul meg. Ez pedig épp a választott korszak leggyakoribb hagyományviszonya. Amiként épp ebben a korszakban volt a leggyakoribb az *álnevek* használata és az *idézés* is: szerző és mű közötti szoros kapcsolat hiányában a szöveg szabadon leválasztható volt szerzőjéről illetve a szerző neve szabadon elválasztható volt a szigorúan: általa írt corpustól. (A tudatlan kálvinista prédikátorral Pázmány *írat* művet – Balassi Bálinttal, halála után: a tradíció.) Ez jelenthet tehát a hagyománnyal való kapcsolat meta-szintjét: a hagyományértelmezésbe a hagyomány hagyományértelmezésének értelmezése is beletartozik.

Ez azonban nagyon álságos gesztus: a Csokonai Lili név ordítóan álnév jellegű, a szöveg viszont ordítóan esterházys. Ál-név és ál-szöveg tehát eleve nem töltik be hivatásukat: a csel meglehetősen átlátszó. Már-már gyanús az. Talán bizony a múltat imitáló filológus szerző(k) Márton László vagy egyéb filosz-auktor tréfájáról lenne szó? Kétségtelen, ez még PAJKosabb lenne, ám még mielőtt a dolog ilyeténképpen alul- illetve túlpörögné magát, megérkezik a beismerő nyilatkozat.

Fabricator et compiler acútissimus Petrus Esterhasnak ez a második (kétségtelen: kifogástalanul megszerkesztett) kudarca. (Már amennyiben a beismerő nyilatkozatot egyáltalán ő írta...) A hagyománnyal ugyanis a történetek szerint még

metanyelven sem lehet kommunikálni, a hagyomány újrate-
remtése még ezen a szinten is lehetetlen. A filológia – textoló-
gia jelenlegi fejlettségi fokán (még ha tiszta szöveg nincs is
és nem is lehet) már nem nagyon létezhet álneves mű. Túl
kevés a titok.

Mindemellett pedig Csokonai Lili, a nemlétező Csokonai
Lili pozíciói tovább erősödnek: egyrészt jobbhíján, másrészt
a beismerő nyilatkozat kötelező érvényű kérése alapján. Ami
által a térnyerésben lévő Csokonai Lili, mint mégis-szerző
valahol félúton Ossian úr és Psyche úrhölgy széke között a
földre pottyán.

A fogadjuk be a régieket otthonunkba és szívünkbe (intra
nostrum sinum) régi és szép gesztusa bohózatba fordul, je-
lezve a vállalkozás lehetetlenségét. Egyrészt. Másrészt felme-
rül egy újnak látszó kérdés.

Lehet, hogy nincs is szerző?

V. Kudarc 3 (műfaj)

Azt hiszem Rene Estienne szögezte le először, hogy a plety-
ka szerzetesi tulajdonság. S valóban, van abban valami le-
nyűgöző nyugalom, s komoly figyelmeztetés a vakációzó fele-
lősségére, hogy Istennek bármelyik időpont alkalmas meg-
hallgatni egy imát: hogy mindegyik pillanat tökéletes. Senki
élő ember fiának nem tartozom számadással, csak a dücsőség-
ben uralkodó kegyes és jóságos Urunknak, minden pillanat-
ban: ezt tanítja minden *életgyónás*. Szent Ágostontól Thomas
Mannig, Bethlen Katától Csokonai Liliig.

Ha pedig valaki a regény (mely talán tényleg nem képes
túlélni a régimódi narráció bukását, és idejüket becsülő em-
berek tényleg nem fogják olvasni) műfaji ürügyén íródo vég-
telen árterületű, de formátlan tudatkiömléseknél esetleg hiá-
nyolta volna: az architektúrát, a rövidséget, a határozott
irányt, a színvallást, a tisztázás szenvedélyét, a végső megol-

dásigényt, az alázatot (a jelentőségtelenség öntudatát), az most megnyugodhat: ezek a hattyúk más tavon úsznak.

Az a *oneman show*, amit Csokonai Lili művel, szinte tökéletes műfaj. Telítve göggel és segítőkész szimpátiával („Senki nem érezte olyan erősen ezt az érzést, mint én.” – mondja Rousseau), valahol középtájon az emlékirat mozaikká, anekdottá töredezett (IKKA, Tito, rettentő keleti német demokratikus óra stb.) történelmi tablója, a napló közvetlensége között, az önéletrajz magasában, ember és világ határvonalán, az életúton mozogva: emlékezik, vall, medítál. Ezenközben pedig életrajz is. Életrajza egy költőnek, életmű és élet kapcsolatának, kölcsönhatásának feszegetése, egymásbaforogatása a bal-eset tengelyében. Életrajza egy filozófusnak, akinél élet és életmű azonos, mindkettő megkomponált, a vallott tanítással („Megbocsát a Mindenható. Van egyfajta erény, amely nem más, mint föltétlen hűség lényünkhöz, végzetünkhöz és hajlamainkhoz.”) való egybeesésében: mintaszerű.

Sikerületlenségében, sikerülhetetlenségében az.

Újabb és újabb sírgödrök mellett siratjuk magunkat. Mi nem vagyunk erre felkészülve. Azt hittük, kevesebb szenvedés van. A halál beleszól a gondolatokba. A Sors (sunyi végrehajtó) vagdalkozik. Mi urunk meg hallgat. Jaj, ki érti ezt? – Ez a fájdalmas sóhaj lengi be Csokonai Lili minden mondatát. Tudjuk, az 1732-re teljesen egyedül maradó, négy gyermekét és két férjét eltemető, emlékiratait temetési beszédekből megíró Bethlen Kata műfajában/történetében eleve benne rejlik a rémregény lehetősége. Ám ez eddig nem volt észrevehető. Mert ő meghallgattatott. Élete: történet.

Mert meghallgatás nélkül nincs történet. A Harmadik nélkül nincs dialógus. Még gyónás sincs. Még arra sincs lehetőséget, hogy kilépve önmagamból valódi dialógusba kerüljek önmagammal. Ha nincs Harmadik, ha nincs legfőbb címzett, sem a metafizikában, sem a régmúltban, sem a jövőben, ha sem isten, sem hagyomány, sem utókor, akkor nincs abszolút igazságos, válaszoló megértés.

(Ne felejtjük: Thomas Mann így fogta fel a *poklot*. A Har-

madik abszolút hiányként. A meghallhatóság abszolút lehetlenségeként.)

Csokonai Lilinél nincs Harmadik. Nincs életgyónás. Se emlékirat. Se történet. Rémtörténet van. Meg véres-könnyes: *csolkos regény*.

Az irodalom története megismételhető bármely stílusban? Egy vulgáris médium minőségei már azzal is felszínre hozhatók, ha a művész egyszerűen szabálytalanul használja? Nos, ha a tetszetős tézis igaz és az avantgarde valóban a művészet folyamatait utánozza, míg a giccs csupán annak effektusait, akkor Csokonai Lili regénye valójában a művészet effektusait utánzó giccs folyamatait utánozza.

Tettetést mímel, mondaná Heltai Gáspár.

VI. Esélyek

„A mindenség meghódításában elszenvedett kudarcaink alapján rangsorolom magunkat.” Így helyes. Kudarcainkhoz *türelem* kell és *bátorság*, hiszen a világ, ha jól megnézem, nem kér belőlem. S ebben a világban a szerelem: az utolsó kaland. Vagy ahogy a régi szerzők mondják, nagyon pontos szóval a Bibliában: a szerelem – megismerés.

Valamikor a XIX. sz. elején egy másik Csokonai (drága, csúf) próbálta hasonlóképp meghódítani a mindenséget: „Nem kell nekem politikai szabadság, nincs is szükségem rá... Nem kívánok egyebet, csak hogy testemet ne bántás, ne akadályozzanak annak szükségéinek megelégtetésében. Lelkem felül és kívül van spherájokon, az egyedül az enyém.” (Csokonai Vitéz Mihály, 1804.)

A test szükségleteinek megelégtetése, a kosztüm nullafoka, testi és lelki szerelem: ez Csokonai Lili első esélye a mindenség meghódítására, a gáttalan szabadságfok megközelítésére, a *megettisztulásra*. Ez a vezérmotívuma, sőt szinte már vallásos tekintélyre igényt tartó eleme, *monstranciája* Csokonai Lili élettörténetének. A kaland szentté avatása. Megszabadulni a

test által a lealjasodás állapotából. És ebben van valami visszavonhatatlanul, lebírhatatlanul pozitív.

Mint a szembenézés és megpillantás bátorságában mindig, s különösen az olyan türelmes és bátor figyelemben, mint amilyen a Lilié. Szembenézni saját életemmel, akkor, amikor se előre nem bírok nézni, se hátra: szembenézni a gyermekkorral (lator hazudság), hirdetve, hogy az embert nem lehet kényre kiteszítgatni maga életiből; szembenézni a Brazíliában akarok élni, mert ott jó, a kivándorol egy ország magából örök, visszatérő, nagy és reménytelen hazugságával; önnön szüzességem szodómiájával; a finom istállómeleg dermesztő hidegével; árvácskával és Ika nénivel, azzal, hogy ténylegesen, őszintén, szívből rosszul érezzük itten magunkat és egyedül, (és hogy egyedül, folytassak bár rontásukra dühödt háborút, a mocskok külömb-külobb fajait, természetit, undok színeit, izmos terjedésit meggyőzni nem tudom;) szembenézi szüzességelvesztésem kétségbeesett kísérleteivel, amikor magamra, csak magamra, saját ujjaimra vágyok; és ugyanakkor, és ugyanúgy magamba zárni ezt az egész kicsin, sokat elszenvedett, viseltes, törekeny, bolyókás, csúf, őrült országot – appendixül.

Szembenézni és megtisztulni. A kétségbeesés biztonságával, a kudarcra ítélt elszántságával. A kudarcok sorozata után pedig számot vetni azzal, hogy az első nagy esély, a testi szabadság nem lehet már esély többé. Számot vetni a legnagyobb kudarcra: hogy ez az esély soha nem is volt valódi. In statu degradationis. A lealjasodás állapotában, amely nem való, eredeti állapota a testnek – ez már nem esély. Mert a halhatatlannak teremtett, és elfajult, romlásba és fertelembé süllyedt, halandóvá és rothadóvá tett emberi test nem tekinthető egyébnek, csupán a lélek tömlőcének és büntetőzárkájának, és csak arra alkalmas, hogy a szemérem és zavar érzetét keltse, pudoris et confusionis sensum, ahogy Szent Ignác mondta. Ebben az esetben pedig a helyes út az, ha az ember testét átszellemíti, a helytelen út pedig az, ha az ember lelkét húsba öltözteti. Csokonai Lili pedig eddig a helytelen úton

járt, márpedig bolond az, aki nem az örök életre rendelkezik be.

A döntés azonban nem egyszerű. Testi lélek és lelki test harcából születik meg Csokonai Lili *apophtegma*-ja, a mostmár mindörökre csak hozzá köthető életbölcseesség: „Csak egy tetemöm vagyok.” Az apophtegma az inventáriumban mindvégig az ambivalencia két szélső pontján villózik: az Ó jaj, meg kell halni, meg kell halni rettegése és a Quis me liberabit de corpore mortis huius, a Ki szabadít meg e halálnak testéből? – bizakodó kérdése közt.

A keresztény világot a kegyelem meghökkentő betörése tartja fenn. Ezt a világot semmi sem tarthatja fenn.

A tett- és életerős hős cselekedetei után, megtérvén a világból, Csokonai Lili saját lelkében merül el: megírná élettörténetét.

A kísérlet azonban nem sikerül, és felsejlik a legnagyobb kudarc lehetősége: lehet, hogy a szív is üres, nem csak a világ. „Nem él bennem a múlt, a jelen, a jövő és nem...” Szoba és írás. Mint a betegség. A szanatórium. A börtön. A katonaság. A száműzetés. A kolostor. Proust, Thomas Mann, Kazinczy, Ottlik, Musil, Mikes helyei. A meditáció és az írás helyei. A szó mégsem segít, mert a valóság nem mondat-szép, a szó nem uralkodik a tényeken, s hiába a mondatot circiter tízszer leírni: a félelem nem távozik. „Szó. Elég lesz lassacskán. Mit keresgélek itt föl s alá szavakat?” (156.) Nincs mit keresnünk itt tovább. Gyűlölet marad és szerelem. A bosszú. Sem előre nem bírok nézni, se hátra. Sem szó, sem tett nem elég már. Minden az érzékenységinkben történik.

„Ehhez szabadság kell és béke. Nem csikordulhat egyetlen kerék, nem pislákolhat egyetlen fény sem. A függönyöket egészen be kell húzni. Az író, gondolom, ha készen áll már benne az élmény, dőljön hanyatt, és engedje, hogy a sötétben nászát ülje a szellem. Nem kell leskelődnie, és nem kell kérdezősködni, hogy mi történik. Inkább tépkedjen szirmokat egy rózsáról, és nézze, hogyan ringnak csendben a hatytűk a folyón.”